

o súhrn výrokov (teda nie individuových výrazov). Opakujem, v slovenčine môžeme pomocou používania dvojice výrazov „deskripcia“ a „opis“ elegantne odlíšiť tieto dve situácie. Navyše vďaka svojej poznámke na s. 140 prekladateľ vyvoláva u čitateľa nesprávne očakávanie, že všetky výskyty výrazu „opis“ sa budú používať na označenie toho, čo Russell a iní označovali výrazom „description“, t. j. určitý druh individuových výrazov, čím sa môže deformovať pochopenie Strawsonových myšlienok.

Vydanie Strawsonovej *Analýzy a metafyziky* treba bez akéhokoľvek váhania len privítať. Nielen preto, že ide už o klasickú prácu z analytickej filozofie a — odvážim sa tvrdiť — jeden z najlepších úvodov do filozofie, aký kedy vznikol, ale aj preto, že môže veľmi pomôcť propagácii analytického spôsobu filozofovania aj v takom analýze neprajnom prostredí, akým je Slovensko. Strawson predstavuje analytickú filozofiu v tom najlepšom svetle a táto kniha pozornému čitateľovi dokáže nenásilným spôsobom prezentovať metódu analytického filozofovania. Stačí len spomenúť skutočnosť, že každé tvrdenie, ktoré Strawson obhajuje, dôkladne podloží argumentmi, nepúšťa sa do nepremyslených intelektuálnych konštrukcií a dobrodružstiev a zo svojich výrokov nikdy neodvodí niečo, čo z nich naozaj nevyplýva. Takže: prajem vám veľa intelektuálnej zábavy!

Marián Zouhar

Biografie G. Fregeho

Lothar Kreiser: Gottlob Frege, Leben – Werk – Zeit, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2001, s. 646

Fregovu vedeckému dielu byla za posledních sedmdesát let věnována velmi obsáhlá sekundární literatura, v níž byl podrobně – někdy kriticky, jindy spíše apologeticky – posuzován jeho přínos k logice, filosofii logiky, logické sémantice, filosofii jazyka i analytické filosofii. Tím byla do značné míry kompenzována skutečnost, že nejen ve své době, ale ještě i mnohem později byl ignorován jako matematik, logik i filosof. U vědce se zájem odborné veřejnosti zaměřuje spíše na výsledky jeho práce, ale pro pochopení toho, za jakých podmínek vznikalo jeho dílo, je neméně důležité obeznámit se s jeho životními osudy i společenskými poměry, za nichž působil, a to zvláště tehdy, existuje-li markantní rozdíl v jeho hodnocení v různých dobách.

Zakotvit Fregovo dílo do doby jeho vznikání a spojit je s osobním životem si klade za svůj cíl ve velmi obsáhlé, literárně poutavě zpracované biografii emeritní profesor logiky na univerzitách v Lipsku a v Jeně Lothar Kreiser. Na tomto široce založeném projektu pracoval s německou důkladností a akribií s přestávkami po dobu třiceti let, během nichž shromáždil někdy až příliš detailní, archivně podložené údaje spojující nejruznější životopisná fakta s širším výkladem celé epochy v duchu tzv. *Milieugeschichte*.

Následující stručně komentovaný biograficko-bibliografický přehled, excerptovaný z Kreiserovy monografie, má poskytnout celkový rámec pro plauzibilní vysvětlení základního problému fregovského bádání: proč byl ve své době pokládán za bystrého, ale matematicky i filosoficky neplodného podivína, jak to v roce 1936 H. Scholzovi sdělil E. Husserl, který by ovšem měl být Fregovi vděčen za to, že právě on svým antipsychologismem usměrnil filosofické zaměření jeho fenomenologie.

Gottlob Frege se narodil 8. 11. 1848, tedy v roce, kdy zemřel jiný významný matematik, logik a filosof, totiž B. Bolzano, který byl rovněž plně oceněn až po své smrti. Fregovým rodištěm bylo město Wismar, ležícím v té době ve velkovévodství Mecklenburg-Schwerinském. Jeho otec, Carl Alexander Frege, byl ředitelem dívčí školy. Mladičký Gottlob se rozhodl studovat matematiku a v roce 1869 se imatrikuloval na universitě v Jeně. Svá studia později doplnil v letním semestru roku 1871 na universitě v Göttingenu, kde jeho budoucí názory na povahu logiky ovlivnil H. Lotze. V Göttingenu Frege také dne 12. 12. 1873 promoval. Jako doktor filosofie, neboť doktoráty přírodních věd se tehdy ještě neudělovaly, se. 1. 5. 1874 habilitoval a získal pak na universitě v Jeně *venia docendi*. Několik let působil jako soukromý docent matematiky a teprve 17. 7. 1879 byl jmenován mimořádným profesorem. V témže roce vyšlo jeho základní dílo *Pojmové písmo*, jimž Frege zahájil svou specifickou reformu logiky. Ve svých devětatřiceti letech se konečně oženil s Margaretou Liesebergovou, nar. 15. 2. 1856.

Dalším významným dílem, v němž Frege rozvinul svou koncepci logicismu, byly jeho *Základy aritmetiky*, vydané roku 1884. Svě ontologické a sémantické názory vyložil ve třech pracích: *Funkce a pojem* (1891), *O pojmu a předmětu* (1892) a *O smyslu a významu* (1892). Dne 18. 5. 1898 přijal Frege s díky jmenování řádným honorárním profesorem, čímž se však nic nezměnilo na jeho subalterním postavení na universitě. Protože se nikdy nestal řádným profesorem, ordinářiím, nemohl ani aktivně zasahovat do chodu svého matematického pracoviště. Frege byl ovšem zcela oprávněně přesvědčen o tom, že by si to díky svým vědeckým výsledkům plně zasloužil. Když v roce 1893 vyšel první díl jeho stěžejního spisu *Základní zákony aritmetiky*, napsal v předmluvě tato slova: „A jenom to bych mohl uznat za vyvracení, jestliže někdo opravdu ukáže, že by se na základě jiných fundamentů dal vybudovat lepší, trvalejší systém, na to jestliže mi někdo prokáže, že moje zásady vedou ke zjevně nepravdivým důsledkům. Ale to se nikomu nepodaří.“ (s. XXVI) V této predikci se však Frege zmyšlil. Podařilo se to B. Russellovi, který v dopise z 16. 6. 1902 Fregemu sdělil, že axiom V, jeho logického systému vede k antinomii. Frege byl tím otfesen a v doslovu k druhému dílu (1903) to také přiznal. Toto zklamání nemohlo zmírnit jmenování velkovévodským dvorním radou dne 21. 12. 1903, což sice zvýšilo jeho prestiž ve veřejnosti, nemělo však žádný vliv na jeho postavení mezi jenskými matematiky, nehledě ani na to, že jeho ideový protivník, řádný profesor J. Thomae, se jim stal již v roce 1879. Frege se intenzivně snažil propagovat své *Pojmové písmo* veřejnými přednáškami a účelově zaměřenými statěmi, např. *O vědecké oprávněnosti nějakého pojmového písmo* (1882), neuspěl však.

Mnohem větší ranou, která výrazně poznamenala jeho další život, bylo úmrtí manželky (25. 6. 1904). Její péči nemohla nahradit hospodyně Meta Arndtová, která se o něho starala dalších jednadvacet let.

Po této době začala klesat také originalita Fregova myšlení. Ve svých dalších, jen časopisecky publikovaných pracích se výrazně zesiloval jejich polemický charakter. Ve statích *O základech geometrie* (1903 – 1906) odmítl v diskuzi s A. Korseltem nejenom Hilbertovu axiomatizaci eukleidovské geometrie a jeho pojetí implicitních definic, ale i neeukleidovskou geometrii, třebaže v této době byla tato alternativní geometrie již ověřena fyzikálním modelem. V letech 1906 – 1909 se terčem jeho kritiky stal J. Thomae, o jehož formální matematice Frege resolutně prohlásil, že ji jednou provždy vyvrátil. V intencích německého idealismu uveřejnil i několik filosoficky zaměřených statí pod souhrnným názvem *Logická zkoumání I – III* (1918 – 1923). Některé práce z pozůstalosti, jako např. *Dialog s Rünjem o existenci*, byly vydány až v roce 1967.

Po roce 1905 trpěl Frege žaludečními potížemi a kvůli své chorobě musel někdy i po celý semestr přerušovat svou pedagogickou činnost. Dne 8. 12. 1918 emeritoval a odstěhoval se na jih od svého rodného města do Bad Kleinen. Dne 26. 7. 1925 zemřel a 29. 7. byl pohřben na starém hřbitově ve Wismaru.

Protože teoretické výsledky jeho nesporně pozoruhodného myslitelského úsilí byly již detailně posouzeny zvláště M. Dummettem, I. Angelleim, H. Slugou a Chr. Thielem, věnoval jim Kreiser jenom jednu kapitolu. Uvádí v ní řadu údajů, jako Fregovu definici čísla, kritiku psychologismu, jeho sémantiku věty a vlastních jmen, aniž by se však pouštěl do jejich kritického hodnocení. Ve svém spíše deskriptivním přístupu neanalyzuje však ani jejich pozdější interpretace podmíněné namnoze odlišnými filosofickými východisky jejich autorů. Podrobněji rozebírá však i vztah *Pojmového písma* vůči Grassmammově *Teorii veličin* (1872) i s ohledem na pasigrafii, což je podmíněno tím, že Fregemu šlo zásadně o to, aby pro potřeby matematiky vytvořil obecný znakový systém (tzv. *lingua characteristica*, ale nikoli logický kalkul (*calculus ratiocinator*)).

V ostatních šesti kapitolách nacházíme nejrůznější údaje podložené autentickými archivními prameny. Najdeme zde poučení o Fregovu rodokmenu až do 17. století, o celkové situaci ve Wismaru, o specifických poměrech na universitách, zvláště o právním postavení mimořádných a honorárních profesorů vůči řádným a o záměrech jenských matematiků, o vztahu jenské university k optické firmě Carl Zeiss, jejíž nadace podporovala Frega finanční dotací, o jeho celkových majetkových poměrech před i po první světové válce, o jeho členství ve vědeckých spolcích a akademiích, o politických názorech profesorů E. Abbeho a C. Snella, kteří byli jeho příznivci, o Fregových rodinných poměrech atd. Neopomíjí však třeba uvést ani to, že Frege byl od roku 1905 členem národně liberální strany, nebo že byl poddůstojníkem 5. Durinského domobraneckého pluku č. 5.

Kreiserův pečlivě rekonstruovaný přehled Fregovy pedagogické činnosti orientovaný na různá témata matematické provenience je přesvědčivým svědectvím toho, že studenti ignorovali jeho přednášku o „Pojmovém písmu“, která se často ani nerealizovala. Frege byl rád, když v souladu s požadavkem *tres faciunt collegium* získal

alespoň dva zájemce. Shodou okolností byl v zimním semestru 1910/11 a v letním semestru 1913 jedním z nich právě R. Carnap.

V souběžném výkladu objektivních příčin nezájmu o Fregovo dílo a jeho subjektivních postojů akcentuje spíše vnější okolnosti. Jedním z hlavních důvodů spatřuje v tom, že Frege byl mezi svými matematickými kolegy v Jeně osamocen. Že zde nenašel žádného partnera, s nímž by mohl o svých problémech diskutovat. Frege se snažil navázat styky s matematiky mimo jenskou universitu, např. s L. Couturatem, D. Hilbertem, L. Lowenheimem, M. Paschem i s G. Peanem, ale jejich vzájemná korespondence se netýkala zásadních problémů. Svými názory na povahu logiky nezapůsobil ani na filosofy, kteří, jak sám poznamenal, neměli žádné porozumění pro matematické formulky.

Tento zajímavý přístup k Fregovu dílu má však své příčiny i ve vývoji logiky druhé poloviny 19. století. Nebyl přece jediným matematikem, který usiloval o reformu logiky. Již v roce 1847 vydal G. Boole *Matematickou analýzu logiky*, na kterou navázali další britští autoři, ale i E. Schröder v Německu svými *Přednáškami o algebře logiky* (1905). Stoupenci algebry logiky usilovali o matematizaci logiky, kdežto Frege se snažil matematiku logizovat. Algebra logiky, jak ji rozvinul zvláště A. de Morgan, navazovala na předcházející vývoj logiky, ale Frege se snažil o vytvoření nové logiky bez ohledu na její historii. Proti relativně složité geometricky podložené symbolice *Pojmového písma* uplatnil Boole a později i G. Peano mnohem jednodušší algebraickou symboliku. Představitelé algebry logiky se nepouštěli do ontologických úvah a v souladu s britskou tradicí dávali přednost empiristickému přístupu. V tomto takřkajíce kontroverzním prostředí, kdy obě strany preferovaly svá specifická stanoviska, zůstal Frege opravdu zcela osamocen. I Russell, který měl k Fregovi nejbližší a zpočátku také dával přednost stanovisku logicismu, přiklonil se na stranu matematizace logiky s co nejmenším vlivem filosofických spekulací a rovněž přejal Peanovu symbolizaci. Není proto ani divu, že se prosadil přístup představitelů algebry logiky a následně i stoupců symbolické logiky.

Proč Frege nenašel vhodné partnery pro vědecké diskuse, je třeba hledat i v jeho někdy až agresivním způsobu polemiky. To se ovšem ve fregovské literatuře příliš nezdržuje. K propagaci Fregových názorů mezi matematiky rozhodně nepřispěl následující argument, uvedený v diskusi s A. Korseltem: „odvodit něco z Hilbertových pseudoaxiómů pomocí logických úsudků je právě tak dobře možné, jak počítáním z paměti kypřit zahradní záhon“ (*O základech geometrie*, III, 3 s. 424).

Kreiser tento argument neuvádí, rozhodně však nepřistupuje ve své všestranné, velmi podrobné interpretaci Fregovy osobnosti apologeticky. Je třeba vyzvednout, že neváhal prolomit tabu, které fregovci dlouho zakrývali. Do idealizovaného portrétu geniálního myslitele se přece nehodily názory, které sdílel s mnoha jinými nacionálně orientovaných příslušníků středních vrstev, postižených ekonomicky i citově prohranou válkou a jejími důsledky, bolestným přechodem od tradičních hodnot občanský konsolidované monarchie k chaotickým poměrům výmarské republiky s poválečnou hyperinflací a násilnými střety mezi pravíci a levíci. Frege byl hluboce oťesen ztrátou velmocenského postavení Německa, nadměrnými reparacemi, omezeným vlivem armády, které si vážil, územními ztrátami v prospěch Francie a Polska a obavami

z nejisté budoucnosti. Za vinníky považoval Francii a sociální demokracii i své židovské spoluobčany, což nebylo neobvyklé ani v carském Rusku, ani v osvícené Francii.

Tyto stinné stránky stařeckého věku jsou dokumentovány v jeho politickém denníku, zahrnujícím záznamy v rozmezí od 10. 3. do 9. 5. 1924. S tímto denníkem se vědecká veřejnost mohla obeznámit teprve nedávno v *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* (6/1994, ss. 1057-1098). O této problematice hovoří Kreiser otevřeně bez emocí a konstatuje objektivně, co Frege ke sklonku svého života cítil. Aby prokázal, že Fregův antisemitismus je výrazem běžného xenofóbního postoje, který není rasis-ticky podložen, věnoval v poslední kapitole své monografie zvláštní pozornost „Felixu Auerbachovi, profesoru mojžišského vyznání“, kolegovi na universitě v Jeně, s nímž Frege udržoval velmi přátelské styky i přesto, že se Auerbach nedal pokřtít, jak to tehdy bylo zvykem, šlo-li o pedagogickou, úřednickou či vojenskou kariéru.

Uvážíme-li rozsah a tematiku této zajímavé monografie, nelze ji považovat jenom za biografii jednoho člověka, ale i za historický dokument o celkové společenské situaci v Německu po první světové válce, která v dalším vývoji vedla k druhé světové válce a vyvrcholila hrůzami koncentračních táborů a masovým vyvražďováním, ale i bezpodmínečnou kapitulací. To vše bylo ovšem v době, kdy Frege žil, s ohledem na humanistické tradice představované I. Kantem, J. W. von Goethem, J. G. Herderem či W. von Humboldtem sotva předvídatelné.

Karel Berka